

CARO VALDININKŲ POŽIŪRIS Į LIETUVIŠKOSIOS SPAUDOS DRAUDIMĄ

RIMANTAS VĖBRA

Nacionalinės priespaudos bei pavergtųjų tautų asimiliacijos likvidavimas Rusijos imperijoje priklausė prie svarbiausių buržuazinės-demokratinės, o vėliau ir socialistinės revoliucijos uždavinių. Nors Rusijos valdantieji sluoksniai ir vykdė pavergtųjų tautų tarpusavio piudymo politiką, tačiau pažangieji tų tautų atstovai suprato, kad tik bendromis jėgomis įmanoma panaikinti egzistuojantį karinį feodalinį režimą.

XIX a. antrojoje pusėje susiformuoja lietuvių kolonijos Peterburge, Maskvoje ir kituose Rusijos miestuose. Šių miestų aukštosiose mokyklose mokėsi nemaža lietuvių jaunimo. Didokas rusų inteligentijos būrys dirbo Lietuvoje. Taigi ryšiai tarp lietuvių ir rusų inteligentijos, besimokančio jaunimo buvo įvairiapusiški. Jie vienu arba kitu aspektu yra nagrinėti tarybinėje lietuvių literatūroje — J. Balčikonio¹, S. Lazutkos², V. Merkio³, J. Palionio⁴,

J. Žiugždos⁵ ir daugelio kitų autorių darbuose. Iš visų klausimų plačiausiai yra nagrinėtas rusų mokslininkų indėlis į lituanistikos mokslą, revoliucinių demokratų, narodnikų, marksistų ratelių bei darbininkų, revoliucinio judėjimo dalyvių, tarpusavio ryšiai ir veikla. Tuo tarpu kitų rusų visuomenės sluoksnių pozicijos lietuviškosios spaudos draudimo klausimu, kaip ir lietuvių nacionalinio judėjimo atžvilgiu apskritai, lietuvių tarybinėje mokslinėje literatūroje mažai tėra tyrinėtoms⁶.

Šiame straipsnyje bandoma panagrinėti pažiūras Rusijos valdantiesiems sluoksniams priklausiusios inteligentijos, kuri sudarė „legaliąją opoziciją“, atstovavo „valdininkiškajam liberalizmui“, t. y. smerkė grubiasias prievartos priemones nacionalinių mažumų atžvilgiu, buvo lankstesnių — „protingų priemonių“ šalininkė. Nors apskritai tarp caro valdžios ir šių sluoks-

¹ Balčikonis J. Rusų mokslininkų įnašas į lietuvių kalbos mokslą.— Kn.: Lietuvos TSR Mokslų akademijos žinynas. T. IX. V., 1952, p. 105—110.

² Лазутка С. А. Революционная ситуация в Литве 1859—1862 гг. М., 1961, с. 138—177.

³ Merkys V. Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje. V., 1967. 161 p.

⁴ Palionis J. Rusų kalbininkų indėlis į lituanistiką. K., 1963. 74 p.; K. Būgos santykiai su rusų kalbininkais.— Kn.: Literatūra ir kalba. T. I. V., 1956, p. 114—122.

⁵ Žiugžda J. Lietuvių ir rusų tautų santykiai istorinio vystymosi eigoje. K., 1964. 124 p.; Rusų progresyvosios visuomenės parama lietuvių liaudies kovai.— Kn.: Lietuvos TSR istorija. T. 2. V., 1963, p. 210—213.

⁶ Lietuvių tarybinėje istorinėje literatūroje plačiau tėra nušviestos reakcingojo — šovinistinio sparno atstovų pozicijos. Žr. Lietuvos TSR istorija. T. 2, p. 193—248; Černekis V. Kauno tvirtovė (1. 1882—1900 m.).— Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, Serija A, t. 3 (25), 1967, p. 47—59; Vėbra R. Nacionalinės buržuazijos formavimasis Lietuvoje XIX a. pabaigoje.— Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Istorija, 1964, t. 6, p. 65—95; Nacionalinės inteligentijos formavimasis Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje.— Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Istorija, t. 7, 1965, p. 85—110; Pravoslavų dvasininkija ir nacionalinė priespauda Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje.— Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Istorija, t. 8, 1966, p. 76—95; Vladimirovas L. Caro vyriausybės politika kultūros-švietimo srityje Lietuvoje 1861—1904 m. laikotarpiu.— „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai“, t. 3, 1964, p. 159—192; ir kt.

nių buvo daugiausia taktinių nesutarimų, tačiau atskirais atvejais pastebima ir esminį pobūdį turinčių prieštaravimų. Darbe pateikiamos pažiūros ne tik caro valdininkų, bet ir kai kurių kitų inteligentijos atstovų (Imperatoriškosios rusų geografų draugijos narių J. Kuznecovo, G. Visendorfo), nes tai padeda geriau suvokti vienu ar kitu laiku susidariusią situaciją.

Svarstant Rusijos valdančiųjų sluoksnių politikos principus Lietuvoje po 1863—1864 m. sukilimo, vienas pagrindinių diskusijų vyriausybines sferose objektų buvo lietuviškosios spaudos draudimas. Tačiau jis labai glaudžiai yra susijęs su švietimo bei lietuvių nacionalinio judėjimo problemomis. Neišnagrinėjus šių klausimų, neįmanoma kaip reikiant suvokti caro valdininkų pozicijas lietuviškosios spaudos draudimo atžvilgiu. Todėl straipsnyje stengtasi pasirinktą problemą paanalizuoti plačiau, laikantis chronologinio metodo. Jame apžvelgiamas visas lietuviškosios spaudos draudimo laikotarpis. Nenagrinėjamas tik spaudos draudimo panaikinimas, nes jis sudaro atskirą problemą.

Straipsnyje panaudoti archyviniai dokumentai, jų rinkiniai, tiriamojo meto periodinė literatūra bei tyrinėjimų medžiaga.

Valdančiųjų sluoksnių pažiūroms iki sukilimo ir vėlesniaisiais dešimtmečiais ty-

rinėti didelę vertę turi medžiaga, sutelkta TSRS Centriniam valstybiniame istoriniame archyve Leningrade, Vakarų komiteto fonde (Nr. 1267)⁷. Šiaurės vakarų krašto administracijos aukštųjų pareigūnų bei Suvalkų gubernijos gubernatorių pozicijas nušviesti padeda minėto archyvo Vidaus reikalų ministerijos fonde (Nr. 1282) esančios gubernatorių bei generalgubernatorių ataskaitos, įvairūs tarpžinybinio susirašinėjimo dokumentai. Su lietuvių nacionalinio judėjimo, spaudos draudimo istorija supažindina gausi medžiaga archyvo Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos fonde (Nr. 776). Šiame straipsnyje taip pat panaudota Visasąjunginės geografų draugijos moksliniame archyve Leningrade esanti medžiaga.

Iš publikacijų ypač vertingas yra L. Martovo po 1905 m. užsienyje išleistas dokumentų rinkinys⁸, kuriame randame justicijos ministro Muravjovo ataskaitas carui apie valstybinius nusikaltimus 1897 bei 1898—1900 m. ir trumpas antivyriausybinių judėjimo imperijoje apžvalgas 1894—1897 m.

Minėtose ataskaitose ir apžvalgose (ypač 1894—1897 m.) nemaža vietos skirta lietuvių nacionaliniam judėjimui. Be to, kaip knygos priedas yra pridėta „Lietuvių revoliucinio judėjimo apžvalga 1904 m.

⁷ Vakarų komitetas atkurtas 1862 m. rugsėjo 22 d. (Jis buvo įsteigtas 1831 m. ir egzistavo iki 1848 m.) Jo pagrindinis uždavinys buvo paruošti caro vyriausybės priemonės Šiaurės vakarų krašte. Mat, nepaisant M. Muravjovui suteiktų diktatoriškų teisių, visas priemonės svarstė Vakarų komitetas, tvirtino caras. XX a. pradžioje, iškilus būtinybei panaikinti lietuviškų knygų draudimą, caro įsakymu Ministrų komiteto raštinė paruošė ir išleido atskira knyga medžiaga apie Vakarų komiteto darbą. Knyga vadinosi «Из дела Западного комитета. Свод предложений и выводов» (СПб., 1904). Tomą sudarė kelios dalys ir keliolika priedų. Priede Nr. 4 atspausdintas 1862 m. vasario 25 d. nežinomo autoriaus laiškas, kuris yra vertingas dokumentas to meto „valdininkiškam liberalizmui“ suprasti. Tuo pačiu metu caro įsakymu Ministrų komiteto raštinė paruošė ir išleido kitą knygą «Справка ко внесенному, по Высочайшему повелению, всеподданнейшему отчету за 1902—1903 гг. о состоянии Виленского, Ковенского и Гродненского генерал-губернаторства» (toliau — Справка к отчету за 1902—1903 гг.) (СПб., 1904). Kaip matyti iš pavadinimo, tai buvo papildoma medžiaga Vilniaus generalgubernatoriaus P. Sviatopolk-Mirskio 1902—1903 m. ataskaitai. Šioje knygoje pateikti išsamūs duomenys apie caro vyriausybės ir vietinės administracijos politiką, vykdytas priemones. Abi minėtos knygos saugomos Leningrado Valstybinėje viešojoje M. Saltykovo-Ščedrino bibliotekoje.

⁸ 1894—1905. Революционное движение в России в докладах министра Муравьева с предисловием Л. Мартова (toliau — Революционное движение в России). СПб. 242 с.

Suvalkų gubernijoje", paruošta Teismo rūmų prokuroro. Taigi knygoje publikuojami dokumentai leidžia susipažinti su Rusijos imperijos valdančiųjų sluoksnių nuomone apie lietuvių nacionalinį judėjimą per dešimt metų (1894—1904)⁹.

Nurodyti šaltiniai bei daugelis kitų darbų padeda nušviesti pagrindinius pasirinktos problemos klausimus.

* * *

XIX a. viduryje sustiprėja Rusijos imperijai priklaususių tautų, jų tarpe ir lietuvių, nacionalinis judėjimas. Jis tampa visuomeninio gyvenimo faktoriumi, su kuriuo negalima buvo nesiskaityti. Lietuvių nacionalinis judėjimas tuo metu pirmiausia susidūrė su polonizavimo tendencijomis. Todėl caro valdžia buvo linkusi jį, kaip „antilenkišką jėgą“, palaikyti. Tačiau nacionalinis judėjimas stėjo skersai kelio ir asimiliacinei caro vyriausybės politikai. Šia prasme Rusijos imperijos valdantiejiems sluoksniams jis buvo nepageidautinas. Dėl šios priežasties dar iki 1863 m. sukilimo Rusijos vyriausybei teko rimtai išanalizuoti susidariusią situaciją ir numatyti pagrindinius kelius įgyvendinti savo politikai pavergtųjų tautų atžvilgiu. Šios politikos strategijos klausimais Rusijos imperijos valdančiuosiuose sluoksniuose esminių nesutarimų nebuvo: absoliuti dauguma pasisakė už asimiliaciją, nutautinimą. Nesutarimai išryškėjo taktikos klausimais, t. y. svarstant, kokiomis priemonėmis, kokiais būdais šį tikslą pasiekti. Čia nuomonės išsiskyrė — susidarė dvi grupuotės. Pirmoji buvo prievartos ir beatodairiškų represijų šalininkė. Antroji

siūlė siekti numatytų tikslų „protingomis priemonėmis“.

Antrosios grupuotės siūlomas kelias buvo klastingesnis ir galėjo sudaryti didesnę pavojų lietuvių tautos likimui. Deja, būdama silpna, ji nenulėmė carinės politikos kurso, o savo objektyviai reikšme, kaip pamatysime, suvaidino dargi tam tikrą pozityvų vaidmenį. Aišku, negalima pamiršti, kad šis „valdininkiskasis liberalizmas“, ši „legalioji opozicija“ savo esme buvo svetimi pažangiosios rusų inteligentijos veiklai, kuri sąmoningai rėmė lietuvių tautos kovą už savo nacionalines teises. Dar daugiau — toji veikla buvo vienas faktorių, privertusių ir dalį caro valdininkijos suabejoti vyriausybės politikos priemonių tikslingumu.

Septintojo dešimtmečio pradžioje centrinės žinybos iš Šiaurės vakarų krašto gauta daug anoniminių laišku su įvairiais patarimais caro vyriausybei. Vilniaus generalgubernatoriaus V. Nazimovo nuomone, minėtuose laiškuose buvo nemaža naujų, teisingų minčių, akcentuojančių gyvybiškai svarbius klausimus. Todėl jis net siūlė išleisti pastaruosius atskira knyga ir leisti susipažinti su jais ypač patikimiems asmenims¹⁰.

Svarbiausia problema vakarinėse Rusijos imperijos teritorijose caro vyriausybė laikė kovą su polonizacija ir šlėktos revoliucine įtaka. Šiuo požiūriu ypač įdomus jau minėtas 1862 m. vasario 25 d. nežinomo autoriaus laiškas. Nors jame analizuojama padėtis visose Rusijos imperijos vakarinėse gubernijose, tačiau nemaža vietos skiriama ir Lietuvai.

⁹ Šia proga verta prisiminti, kad lietuvių nacionalinis judėjimas čia buvo traktuojamas kaip revoliucinis judėjimas. Tai ne atsitiktinis reiškinys. Caro valdžia atidžiai sekė pavergtųjų tautų nacionalinius judėjimus. Tuo metu, kai narodnikai prarado revoliucingumą, o darbininkų klasė dar nebuvo savarankiška revoliucinė politinė jėga, nacionalinius judėjimus caro vyriausybė priskyrė prie pavojingiausių antivyriausybinių judėjimų. Todėl ministras Muravjovas lietuvių nacionalinio judėjimo vadovus vadina „nacionalinio revoliucinio judėjimo vadais“ (min. veik., p. 49), pasaulietinės inteligentijos ir dvasininkijos leidžiamą spaudą — „revoliucine spauda“ (min. veik., p. 48) ir pan. Nacionalinį judėjimą vertinti kitaip pradėdama tik nuo XIX a. pabaigos, sustiprėjus darbininkų klasės revoliuciniam judėjimui. Bet ir čia pažymėtina, kad Muravjovas, sakydamas, jog tuo metu Šiaurės vakarų krašte pasirodo „socialistiniai rateliai su nacionaliniais separatiniais siekiais“, kaip pavyzdį pateikia Lietuvos socialdemokratų partijos priimtą programą (min. veik., p. 97). Tačiau lietuvių inteligentija niekuomet nebuvo revoliucinė.

¹⁰ Разные предположения. — Из дел Западного комитета. . . , с. 17.

Autoriaus nuomone, Rusijos imperijos vyriausybė darė didelę klaidą, nes visoje valdymo sistemoje vakarinėse gubernijose rėmėsi ne vietiniais gyventojais, t. y. lietuviais, ukrainiečiais, baltarusiais, o lenkais¹¹. Pastarieji, naudodamiesi savo įtaka vyriausybiniuose sferose, kurstė caro administraciją prieš vietinius gyventojus, jai padedant, stengėsi užgniaužti nacionalinės inteligentijos pastangas vystyti literatūrą, žadinti tautinę sąmonę. Autorius teigia, kad ir Žemaitijos vyskupas M. Valančius dėl lenkų dvarininkų intrigų turėjo atsiskyti tautinės sąmonės žadinimo¹².

Laiško autorius nurodo, kad prieš „lenkišką partiją“, „polonizmą“, t. y. visur esantį vidaus priešą, neįmanoma kovoti „policinėmis priemonėmis ar panaudojant kariuomenę“, jam negalima pritaikyti ir jokio baudžiamojo straipsnio. Todėl kovoje reikia remtis pačia visuomene, joje egzistuojančiomis antilenkiškomis jėgomis¹³, t. y. vietiniais gyventojais: lietuviais — Lietuvoje, ukrainiečiais — Ukrainoje, baltarusiais — Baltarusijoje. Baimintis, kad lietuvių, baltarusių ir ukrainiečių tautinis vystymasis sukels separatistines nuotaikas ir atsiskyrimo nuo Rusijos valstybės pavojų, nėra prasmės, nes šios tautybės, anonimo nuomone, yra praradusios savarankiško valstybingumo tradicijas¹⁴.

Anoniminis autorius siūlė daugelį priemonių švietimo srityje¹⁵:

1) plėsti pradinių mokyklų tinklą, įvesti jose lietuvių kalbą, pasirūpinti vadovėlių ir tikybinio turinio knygų lietuvių kalba leidimu. Leisti kaip atskirą dalyką dė-

tyti lietuvių kalbą vidurinėse ir aukštesiose mokyklose;

2) skatinti tikybos dėstymą ne lenkų, o vietinėmis kalbomis;

3) vyriausybiniais potvarkiais skelbti lietuvių kalbą, t. y. išverstus;

4) „Gubernskije vedomosti“ („Gubernijų žiniuose“) leisti spausdinti straipsnius vietinėmis kalbomis, o prie Vilniaus oficialaus laikraščio „Vilenskij vestnik“ („Vilniaus žinynas“) leisti priedą (intarpą) „Listok“ („Lapelį“) lietuvių kalba, nes daugelis lietuvių valstiečių nesupranta nei rusiškai, nei lenkiškai;

5) vietinėmis kalbomis leidžiamoms knygoms taikyti tik tokius pat reikalavimus, kaip ir rusiškoms.

Laiške nurodoma, jog vietinius gyventojus reikia kiek galima daugiau gerbti, o pertvarkant valdymą — žiūrėti, kad jiems būtų suteikta kuo didesnė vystymosi laisvė.

Kaip matome, laiško autorius buvo gana palankiai nusiteikęs tautinių mažumų atžvilgiu, siūlė daugelį pozityvių priemonių švietimo srityje.

Vilniaus generalgubernatorius taip pat pritarė tam, kad grubi prievarta negali būti naudojama nacionalinių mažumų atžvilgiu¹⁶.

„Protingų priemonių“ šalininkų nuomone, valdymo sistema turinti būti racionali. Ji privalanti remtis ne policinio pobūdžio priemonėmis, kurios, kaip parodė paskutiniai įvykiai, mažai teduoda naudos, o „protinga politika“. Jai vykdyti turį būti skiriami asmenys, gerai suprantą krašto pa-

¹¹ Записка неизвестного автора, получена от Государя Императора Министром Внутренних Дел 25 февраля 1862 года.— Из дел Западного комитета... Приложение № 4, с. 9—12.

¹² Ten pat, p. 9.

¹³ Ten pat, p. 13.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ Ten pat, p. 16.

¹⁶ Мнение Генерал-Адъютанта Назимова по содержанию записки, полученной от Государя Императора Министром Внутренних Дел 25 февраля 1862 года.— Из дел Западного комитета... Приложение № 6, с. 5. Negalima pamiršti, kad tuo metu polonizmo šalininkai Rusijos imperijos vakarinėse gubernijose siūlė lenkų kalbą pripažinti valstybine kalba, o baltarusiams, ukrainiečiams kirilicą pakeisti lotynišku raidynu. (Žr. ten pat, p. 4). Taigi ginčas tarp kirilicos ir lotyniškos-lenkiškos abėcėlės šalininkų prasidėjo dar prieš sukilimą.

dėtį, tautų bei tikybų tarpusavio santykius¹⁷, sugebą atsižvelgti į istorines tradicijas ir etninę specifiką¹⁸. Šios krypties autoriai teigia, kad lietuvių tautinis nubudimas, siekimas išsaugoti tautinį savaimingumą tuo metu jau nekėlė abejonių. Todėl vyriausybei šiame krašte nebereikėjo sukurti nieko naujo, o tik apgalvotomis priemonėmis sudaryti sąlygas tautoms „tinkamai, nevaržomai“ vystytis¹⁹, ugdyti savo tautinę sąmonę²⁰. Tuo tikslu buvo siūloma atidaryti Lietuvoje daugiau gimnazijų ir progimnazijų, liaudies mokyklų, o mokytojams paruošti — mokytojų seminarijų. Randame užuominų ir apie Vilniaus universiteto arba kitos aukštosios mokyklos atidarymą²¹. Be to, buvo rekomenduojama Rusijos universitetuose įsteigti 60 stipendijų²², Vilniaus švietimo apygardoje pradėti leisti liaudies žurnalą²³. Tokį žurnalą rusų, lietuvių ir žemaičių kalbomis siūlė ir generalgubernatorius V. Nazimovas. Kiti patarė spausdinti straipsnius lietuvių kalba laikraštyje „Gubernskije vedomosti“²⁴ arba laikraštį „Vilenskij vestnik“ leisti ne rusų-lenkų, o rusų-lietuvių kalbomis²⁵.

Nors nemaža nurodytų pasiūlymų autorių užėmė reakcines visuomenines pozicijas, tačiau tų priemonių įgyvendinimas būtų turėjęs didelės teigiamos įtakos lietuvių nacijai formuotis, nacionalinei kultūrai, inteligentijai augti, nacionaliniam judėjimui vystytis ir t. t. Tačiau 1863 m. gegu-

žės mėn., atvykus M. Muravjovui, įsiviešpatauja šovinistinė, teroristinio pobūdžio politika, kurios pagrindiniai ir vieninteliai veiklos metodai buvo masinės represijos, grubi prievarta, diskriminacija ir pan. —

Pirmaisiais dešimtmečiais po sukilimo „valdininkiškas liberalizmas“ daugiausia pasireiškia tik atskiromis nuolaidomis, draudžiant lietuvių spaudą lotyniškais raidėmis. Pvz., aštuntajame dešimtmetyje leidžiama išspausdinti lotyniškais raidėmis keletą lietuviškų knygų. Kai kurie teismo pareigūnai atsisako bausti asmenis, gabančius lietuviškas knygas iš užsienio²⁶. Dar 1877 m. ataskaitoje Kauno gubernatoriaus pareiškia, kad grafo Muravjovo bandymas įvesti rusišką šriftą į lietuvių kalbą buvo nesėkmingas, ir siūlo leisti spausdinti lietuviškas knygas lotyniškais raidėmis²⁷.

Antrosios revoliucinės situacijos metu (1879—1882) susidarė tokia padėtis, kad ne tik Vilniaus generalgubernatorius E. Tottlebenas savo 1881 m. ataskaitoje suabejojo, ar tikslinga drausti lotyniškas raides²⁸, bet ir Vyriausioji spaudos reikalų valdyba pareiškė sutinkanti svarstyti klausimą dėl šio draudimo panaikinimo²⁹. Kaip žinoma, šis svarstymas nedavė teigiamų rezultatų, nes jam pasipriešino dvasinių reikalų departamentas ir Vilniaus švietimo apygardos vadovybė.

Tokie atskiri valdančiųjų sluoksnių atstovai, kaip Vilniaus teismo rūmų proku-

¹⁷ Записка неизвестного автора от 25 февраля 1862 г. Разные предположения.— Из дел Западного комитета... , с. 4. Taip pat žr. Из дел Западного комитета... Приложение № 4, с. 18.

¹⁸ Перечень предположений, внесенных в Западный комитет. Общие положения.— Из дел Западного комитета... , с. 15. A. Hilferdingas siūlė lietuvių kalba mokytį vaikus ne tik pradinėse mokyklose, bet ir gimnazijose. Žr. Гильфердинг А. В чем искать разрешения Польскому вопросу (из № 466 «Русского инвалида»). СПб., 1863, с. 28—29.

¹⁹ Записка неизвестного автора от 25 февраля 1862 г. ... , с. 1—3.

²⁰ Гильфердинг А. В чем искать разрешения Польскому вопросу, с. 28.

²¹ Lietuvos TSR istorija. T. 2, p. 228.

²² Перечень предположений, внесенных в Западный комитет... , с. 1; Предположения о народном образовании. Из дел Западного комитета... , с. 1, 3, 11.

²³ 1863 m. vasario 16 d. Vakarų komiteto posėdis. TSRS Centrinis valstybinis istorinis archyvas Leningrade (toliau — CVIAL), f. 1267, ap. 1, b. 14, l. 12.

²⁴ Ten pat, l. 13—14, 21.

²⁵ Гильфердинг А. В чем искать разрешения Польскому вопросу... , с. 29—30.

²⁶ CVIAL, f. 776, ap. 20, b. 191, l. 19—23.

²⁷ Ten pat, f. 1282, ap. 3, b. 240, l. 69; f. 776, ap. 11, b. 66, l. 3, 14—15.

²⁸ Ten pat, f. 776, ap. 21, b. 730, l. 4.

²⁹ Ten pat, ap. 20, b. 215, l. 118.

roro pavaduotojas, suprato, kad lietuvių nacionalinio sąmonėjimo procesas kėlė būtinybę turėti periodinę spaudą³⁰. Paanalizavęs „Aušrą“, jis padaro išvadą, jog šiame leidinyje „propaganda lietuvių kalba Šiaurės vakarų krašto gyventojų tarpe įgavo ne tik tai antivyriausybę, bet ir nacionalinę separatistinę kryptį“³¹.

Matydami, jog kova prieš nacionalinę spaudą stiprėja, caro pareigūnai vis dažniau ėmė abejoti, ar tikslinga drausti lietuviškąją spaudą³². Šis klausimas vyriausybėse sefrose nuolatos išskildavo. Pvz., vidaus reikalų ministras 1884 m. vasario 25 d. rašte Nr. 935 Vilniaus generalgubernatoriui E. Tollebeni pranešė, kad, jo turimais duomenimis, lietuviškų knygų draudimas neduoda lauktų rezultatų³³.

Devintojo dešimtmečio pradžioje ir viduryje lietuviškosios spaudos draudimas vis labiau darėsi viešų svarstymų objektas. Tiek rusų, tiek ir lietuvių pažangioji inteligentija stengėsi plačiau naudotis legaliomis kovos priemonėmis. Lietuviškosios spaudos draudimo klausimais tuo metu buvo daug rašoma rusų periodikoje³⁴.

Bet Muravjovo politikos šalininkai buvo akli ir kurti paties gyvenimo keliams reikalavimams. 1886 m. Ministrų komitete

jie pareiškė, kad lietuvių kalba visai išnykusi ir tesanti tik mokslinių tyrinėjimų objektas³⁵.

Plačiai ir argumentuotai šį požiūrį paneigė lietuvių ir latvių kalbų bei etnografijos tyrinėtojas J. Kuznecovas, devintojo dešimtmečio viduryje keliavęs po Lietuvą ir susipažinęs su to meto lietuvių visuomenės poreikiais, ir E. Volteris³⁶.

Minėtuose rankraščiuose spaudos draudimas vadinamas beprasmišku ir kenksmingu ne tik švietimui (dėl aiškių rusifikatoriškų valstybinių mokyklų tendencijų, jo nuomone, vienintelė priemonė Lietuvoje, palaikanti raštingumą, buvo mokymas namuose), santykiams tarp administracijos ir liaudies, bet ir valstybiniam interesams apskritai³⁷.

Nepaisant kai kurių reakcinių momentų J. Kuznecovo visuomeninėse pozicijose, jo pranešimai rodo, kad šis žmogus buvo reakcingojo šovinistinio sparno priešininkas, rūpinosi lietuvių tautos likimu. J. Kuznecovo kritiškos mintys, viešai pareikštos Geografinės draugijos susirinkime dėl caro vyriausybės Lietuvoje vykdytos politikos, buvo didelė moralinė parama lietuvių inteligentijai, kovojusiai prieš nacionalinę spaudą³⁸. Todėl prieš J. Kuz-

³⁰ Очерк антиправительственного движения в Северо-Западном крае, составленный доварщиком прокурора в 1897 г. *Žr. CVIAL*, f. 776, ap. 21, b. 334, l. 41.

³¹ Ten pat, l. 42.

³² Ten pat, l. 55.

³³ Ten pat, ap. 20, b. 901, l. 147—150.

³⁴ „Lietuviškasis klausimas“ įvairiais aspektais analizuojamas laikraščiuose „Moskovskije vedomosti“ („Maskvos žinios“) (1882—1884), „Novoje vremia“ („Naujasis laikas“) (1883), „Ruskaja reč“ („Rusų kalba“) (1882), „Ruskije vedomosti“ („Rusų žinios“) (1884), „Rus“ („Rusia“) (1884) ir kt.; *Žr. Zaborskaitė V. Maironis J. V.*, 1968, p. 38—41.

³⁵ Справка к отчету за 1902—1903 гг., с. 44—45.

³⁶ Visasąjunginiame geografinės draugijos moksliniame archyve Leningrade saugomas J. Kuznecovo pranešimas raštu: «Записка действительного члена Императорского русского географического общества Ю. П. Кузнецова о вредных последствиях запрещения литовцам пользоваться литовской азбукой» — rašytas, greičiausiai, 1887 m. Toje rašioje buvoje yra dar du rankraščiai: 1) «Литовский вопрос о буквах и народном просвещении (Речь, читанная в Отделении этнографии Императорского русского географического общества 27 ноября); 2) Литовский вопрос о буквах и народном просвещении» — rašytas, praslinkus metams po pranešimo. *Žr. Visasąjunginis geografinės draugijos mokslinis archyvas Leningrade (toliau — VGDMAL)*, f. 11, ap. 1, b. 24, l. 26.

³⁷ Записка... о вредных последствиях запрещения литовцам пользоваться литовской азбукой. *VGDMAL*, f. 11, ap. 1, b. 24, l. 40—47.

³⁸ Peterburgo studentai, sužinoję, kad J. Kuznecovas skaitys pranešimą, susirinko jo pasiklausyti. *Žr. Kristupas J. Keli atsiminimai iš laikų „Auszros“*, pirmojo mūsų laikraščio.— Kn.: Dvidešimtmetinės „Auszros“ sukaktuvės (1883—1903). Tilžė, 1903, p. 53. Perspausdinta iš „Varpo“, Nr. 3.

neceva labai griežtai pasisakė M. Kojalovičius. Jis susirinkusiems atvirai pareiškė, kad pranešimas vertas žandarų dėmesio. Šią nuomonę palaikė laikraščio „Kraja“ („Kraštas“) redaktorius, pridėjęs, jog „Aušra“, esą, einanti už Bismarko pinigų³⁹.

J. Kuznecovas buvo ne vienintelis Geografinės draugijos narys, smerkęs spaudos draudimą. Štai J. Milevskis, tuo metu gyvenęs Radviliškyje, 1887 m. balandžio 10 d. laiške Geografinėi draugijai rašė, kad noras prievarta pakeisti „liaudies papročius, tradicijas visuomet yra beprasmiška kova su stichija, kova visada nenaudinga, o tam tikrais atvejais duodanti neigiamas pasekmes“⁴⁰.

Šitokia rusų inteligentijos veikla, lygiai taip pat, kaip ir, lietuvių inteligentijai agituojuojant, rašomi prašymai, skundai ir kt., nuolatos fiksavo ne tik tai plačių visuomenės sluoksnių, bet ir caro valdininkijos dėmesį lietuvių nacionalinio judėjimo, o ypač — spaudos draudimo, klausimams⁴¹.

Kad lietuvių nacionalinis judėjimas XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje gerokai sustiprėjo, konstatuoja visi šiuo klausimu rašę caro pareigūnai. Ypač šiuo metu

buvo daug nelegaliai įvežama ir platinama lietuviškų knygų. Kartu sustiprėjo ir legali kova. Vienas aktyvių veikėjų buvo S. Baltaramaitis, parengęs stambius bibliografinius darbus, į kuriuos įtraukė ir draudžiamąją literatūrą bei kontrafakcijas⁴².

Geografinės draugijos žurnale „Živaja starina“ („Gyvoji senovė“)⁴³ nuo 1891 m. spausdinama įvairi lietuviška etnografinė medžiaga, atsiųsta M. Gilio, E. Volterio, M. Stankevičiaus, S. Baltramaičio, M. Davainio-Silvestravičiaus, A. Pogodino, G. Ginkeno, J. Jablonskio ir kitų lietuvių bei rusų veikėjų. Nuo 1895 m. žurnalas ima supažindinti rusų visuomenę su padėtimi Lietuvoje. Jame pasirodo M. Lozoraičio⁴⁴, V. Lamanskio⁴⁵, G. Ginkeno⁴⁶, A. Pogodino⁴⁷ straipsniai, kuriuose kritikuojamas lietuviškosios spaudos draudimas. Tuo pačiu metu, būdamas Dvasinėje akademijoje Peterburge, J. Maironis susipažįsta su laikraščio „Peterburgskije vedomosti“ („Peterburgo žinios“) redaktoriumi Uchtomskiu ir jo redaguojamame laikraštyje spausdina straipsnius, rašo užklausimus į departamentą ir su jais siuncia A. Smilgą⁴⁸.

³⁹ Ten pat.

⁴⁰ VGD MAL, skyrius 53, ap. 1, b. 66, l. 5—6.

⁴¹ Žr. CVIAL, f. 776, ap. 21, b. 277, l. 5; b. 334, l. 43—55.

⁴² Сборник библиографических материалов для географии, этнографии и статистики Литвы. С приложением списка литовских и древне-прусских книг с 1553 по 1891 год. Составил С. Балтрамайтіс. СПб., 1891; Список литовских и древне-прусских книг, изданных с 1553 по 1891 год. Приложение к «Сборнику библиографических материалов для географии, этнографии и статистики Литвы». Составил С. И. Балтрамайтіс. СПб., 1892.

⁴³ «Живая старина». Периодическое издание Отделении этнографии Императорского русского географического общества под редакцией председательствующего в Отделении этнографии В. И. Ламанского. Pradėtas leisti 1891 m.

⁴⁴ Лозорайтіс М. Литовцы и русский алфавит.— «Живая старина», 1895, вып. III и IV, с. 251—259.

⁴⁵ Ламанский В. Об инородческих языках в России вообще и о латинском алфавите у литовцев в особенности.— «Живая старина», 1895, вып. III и IV, с. 263—271. Šiame straipsnyje (p. 269) V. Lamanskis rašo, kad raštas atsiranda ne policijai ir administracijai reikalaujant. V. Lamanskis dar 1891 m. išleido knygą (Žr. Ламанский В. Три мира Азиатско-Европейского материка.— В кн.: Славянское обозрение, 1891, приложение), kurioje teigė, jog lietuviškosios spaudos draudimas žlugo ir atnešė tik neigiamus rezultatus. Šios knygos recenzija buvo atspausdinta „Varpe“. (Žr. J. [?] Svetimtaučiai apie lietuvių.— „Varpas“, 1892, Nr. 9, p. 135.)

⁴⁶ Гинкен Г. К вопросу об алфавите для литовцев.— «Живая старина», 1895, вып. III и IV, с. 260—262. Autorius taip pat pastebi, kad spaudos draudimas davė priešingus rezultatus (žr. p. 260).

⁴⁷ Порогин А. Еще по поводу литовской печати.— «Живая старина», 1895, вып. III и IV, с. 489.

⁴⁸ Tumas J. Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. „Apžvalgos“ grupė, Jonas Maironis-Mačiulis, Kaunas, Marijampolė, 1924, p. 64.

Taigi su „lietuviškuoju klausimu“ supažindinami vis platesni rusų visuomenės sluoksniai, didėja nepasitenkinimas caro valdžios vykdomomis represijomis. Pastarasis ryškiausiai atsispindėjo Rusijos spaudos veikėjų pirmajame suvažiavime, vykusiame 1895 m. balandžio 5—12 d. Šio suvažiavimo III sekcijos posėdyje A. Smilga padarė pranešimą „Apie vartojimą lotyniško šrifto lietuviškuose raštuose“, o E. Volteris perskaitė S. Baltramaičio „Papildymą prie A. Smilgos pranešimo“. Pranešimą ir papildymą karštai parėmė prof. V. Lamanskis⁴⁹. Buvo pasiūlyta prašyti vyriausybę apsvarstyti iš naujo klausimą ir panaikinti lietuviškosios spaudos draudimą. Šį pasiūlymą svarstė suvažiavimo komitetas, pirmininkaujant A. Savutskiui, dalyvaujant Mokslų akademijos viceprezidentui L. Maikovui. Jam buvo vienbalsiai pritarta⁵⁰. Nutarimas per Imperatoriškosios rusų techninės draugijos tarybą 1897 m. balandžio 30 d. (byla Nr. 629) buvo pasiūstas vidaus reikalų ministrui⁵¹.

Įvairių asmenų neigiami pasisakymai lietuviškosios spaudos draudimo klausimu, spaudos veikėjų nutarimas suaktyvino legalią kovą Lietuvoje. 1895 m. caro vardu prašymus pasiunčia Kauno, Panevėžio ir Ukmergės apskričių valstiečiai. 1896 m. Raseinių, Telšių, Ukmergės, Vilkaviškio ir Zarasų apskričių valstiečiai (16 valsčių) paduoda prašymus vidaus reikalų ministrui⁵². Šiuose prašymuose buvo reikalaujama laisvės lietuvių spaudai, jos draudimas prilyginamas „lietuvių liaudies naikinimui“⁵³.

Visa šita situacija neišvengiamai atspindi ir aukštosios caro valdininkijos

pažiūrose. Ji priversta skaitytis su lietuvių nacionaliniu judėjimu kaip su nepaneigiamu tikrovės faktu, ieškoti kompromisinių sprendimų ir, žinoma, bandyti nepastebėti to judėjimo antivyriausybinio pobūdžio.

Kauno gubernatoriūs S. Suchodolskis 1896 m. ataskaitoje nurodė, kad vienintelė priemonė apsisaugoti nuo antivyriausybinių lietuviškų leidinių — leisti Rusijos imperijoje spausdinti lietuviškas knygas lotyniškomis raidėmis. Mat, Muravjovo bandymas nepasisėkė⁵⁴. Kritikuodamas caro vyriausybės politiką, jis nurodo, jog, kovojant prieš polonizaciją, reikia pasiekti, kad lietuvis suprastų esąs lietuvis, jaunąją kartą auklėti ne policiniais, o pedagoginiais metodais. Į Lietuvą būtina siųsti ne abejotinos reputacijos kolonistus, o pramonininkus, amatininkus, sugebancius kelti krašto ekonomiką. S. Suchodolskis Taikos tarpininkų institutą laiko atgyvenusiu ir siūlo įvesti Lietuvoje zemstvas, o taikos tarpininkus pakeisti zemstvų viršininkais⁵⁵.

Vyriausybiniai sluoksniai vėl priversti svarstyti klausimą, ar galima leisti spausdinti lietuviškas knygas „lotyniškomis-lietuviškomis“ raidėmis⁵⁶. Buvo surinkta medžiaga, vyko susirašinėjimas tarp Vidaus reikalų ministerijos, Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos, Užsienio tikybų dvasinių reikalų departamento, Vilniaus generalgubernatoriaus ir kt. Šio svarstymo metu reakcingiausių pozicijų laikėsi Vilniaus generalgubernatoriūs ir Dvasinių reikalų departamentas. Pastarasis teigė, kad lietuviai neturį savos literatūros ir būtų netikslinga padėti jai atsirasti. Taigi leisti spausdinti pasaulietinio turinio lietuviškas kny-

⁴⁹ Жг. Мнение члена Г. Г. Виссендорфа. Об употреблении латинского шрифта в литовской письменности. VGD MAL, sk. 53, ap. 1, b. 106, l. 38.

⁵⁰ Ten pat.

⁵¹ Ten pat.

⁵² Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos 1897 m. rugsėjo 17 d. raštas Nr. 7095.— Žr. CVIAL, f. 776, ap. 20, b. 1525, l. 18.

⁵³ Ten pat.

⁵⁴ Ten pat, f. 1282, ap. 3, b. 240, l. 69.

⁵⁵ Ten pat.

⁵⁶ Žr. byla. «Об обсуждении вопроса о возможности разрешения печатать издания на литовском языке латино-литовским шрифтом».—CVIAL, f. 776, ap. 20, b. 1525, l. 1—41.

gas ne rusiškėmis raidėmis nesą jokio pagrindo⁵⁷. Tačiau Dvasinių reikalų departamento pozicijose matyti ir pasikeitimų, nes jis sutinka, kad lotyniškėmis raidėmis būtų spausdinamos lietuviškos maldaknygės⁵⁸.

1898 m. birželio 2 d. lietuviškosios spaudos raidyno klausimas buvo svarstomas Ministrų komitete. Po 10 dienų su Ministrų komiteto žurnalu susipažino caras. Šalia pasiūlymo leisti spausdinti lietuviškas knygas lotyniškėmis raidėmis jis užrašė: „O kas padaryta, kad būtų įvestas rusiškasis raidynas?“⁵⁹ Svarstymas pasibaigia. Vilniaus generalgubernatoriui paskiriamos lėšos lietuviškoms knygoms rusiškėmis raidėmis spausdinti. Taigi ir šį kartą lietuviškosios spaudos draudimas nepanaikinamas. Tačiau, pradėdant 1896 m., jau beveik kasmet Kauno arba Suvalkų gubernatoriai savo metinėse ataskaitose, rašydami lietuvių nacionalinio judėjimo klausimais, siūlo panaikinti lietuviškosios spaudos draudimą. Pvz., Suvalkų gubernijos gubernatorius 1898 m. ataskaitoje rašo: „Įveikti liaudies masių pasipriešinimą vyriausybė neturi galimybių, ir, esant dabartinėms aplinkybėms, būtina leisti spausdinti knygas lotynišku šriftu“⁶⁰. Autoriaus nuomone, tai sumažins nepasitenkinimą ir prieššumą bei užsienyje leidžiamos „revoliucinės spaudos“ plitimą. Vyriausybės įtakos ši priemonė nesusilpninsianti, nes „lietuvių tautos praeityje nėra pagrindo ir medžiagos platesniam lietuvių kultūros vystymuisi“, nėra

„sąlygų, būtinų vystyti tautos jėgoms“⁶¹.

Suvalkų gubernijos gubernatorius, nors ir netikėdamas lietuvių tautos ateitimi, yra priverstas pripažinti, jog „muravjovinė“ caro politika pralaimėjo.

Didelio atgarsio lietuvių visuomenėje susilaukė Geografinės draugijos nario G. Visendorfo nuomonė apie lietuviškosios spaudos draudimą, išdėstyta 1898 m. pranešime raštu⁶².

Šis dokumentas yra ne tik vertingas šaltinis lietuviškosios spaudos draudimo istorijai tyrinėti. Jame demaskuojamos reaguojančiųjų-šovinistinių Rusijos sluoksnių pastangos, prisidengus kova prieš polonizmą, asimiliuoti lietuvių tautą.

Pasisakymų prieš lietuviškosios spaudos draudimą pakanka ir caro valdininkijos tarpe.

Suvalkų gubernatorius Vatacis 1899 m. ataskaitoje nurodo, kad, sprendžiant lietuvių klausimą, žymesnių permainų neįvyko⁶³. Revoliucinio turinio leidiniai, spausdinti užsienyje, tebeplinta tarp gyventojų ir tokiu būdu stiprina lietuvių separatistines nuotaikas, toлина juos nuo valstybinio branduolio⁶⁴.

Caras 1900 m. birželio 7 d. įsakė Kauno gubernatoriui Rogovičiui pateikti savo nuomonę dėl lietuviškosios spaudos draudimo⁶⁵. 1900 m. lapkričio 15 d. ataskaitoje Rogovičius nurodo, kad šiuo metu remtis M. Muravjovo teiginiais būtų „istorinis nesusipratimas“⁶⁶. Jo nuomone, lietuvių tarpe vis labiau vystosi tautinė sąmonė, ir, gausėjant iš valstiečių kilusios inteligentijos, šis procesas dar labiau spartės. Todėl negali-

⁵⁷ Ten pat, l. 11.

⁵⁸ Ten pat, l. 11—12.

⁵⁹ Ten pat, l. 40.

⁶⁰ Ten pat, f. 1282, ap. 3, b. 308, l. 8.

⁶¹ Ten pat.

⁶² VGD MAL, sk. 53, ap. 1, b. 106, l. 1—49. Šis pranešimas buvo išverstas į lietuvių kalbą ir atspausdintas to meto periodinėje spaudoje bei išleistas atskiru leidiniu. Žr. *Visendorfas G.* Apie vartojimą lotyniškų literų lietuviškoje raszliavoje (Kopija perstatymo, paduoto „w osobyj atdiel Uczzonego komiteta M. N. P.) — Priemazga prie Nr. 1 „Tėvynės sargo“, 1899. 28 p.— Parašas: Vais.; *Visendorfas G.* Dokumentas apie lotynišką literą lietuviškoje literatūroje. Tilžė, 1899. 44 p.; Žr. taip pat „Varpas“, 1899, Nr. 2, p. 34.

⁶³ CVIAL, f. 1282, ap. 3, b. 416, l. 16.

⁶⁴ Ten pat.

⁶⁵ Kauno gubernatoriaus 1899 m. ataskaita. Žr. CVIAL, f. 1282, ap. 3, b. 376, l. 21.

⁶⁶ Ten pat, l. 22.

ma, esą, priversti milijoninę masę atsiskyti savo tautos, užmiršti savo kalbą, kuri buvo išsaugota per tiek amžių, lygiai kaip neįmanoma sustabdyti lietuvių nacionalinį judėjimą⁶⁷. Vyriausybė galinti siekti tik vadovauti šiam judėjimui arba, esant būtinybei, laikinai varžyti jį. Lietuviškosios spaudos draudimo panaikinimas esąs labai pageidautinas⁶⁸.

Savo pažiūras į lietuvių nacionalinį judėjimą Kauno gubernatoriaus Rogovičius toliau išvysto 1900—1901 m. ataskaitoje⁶⁹.

Baigdamas raštą, jis daro šias išvadas: 1) nei vienas imperatoriaus valdinys (pilietis) „neturi jaustis kaltas esąs Rusijai dėl to, kad jis gimė lenku, lietuviu arba žydu, o valstybinė valdžia nepajėgi perdirbti (naujai sukurti) tautas“; 2) todėl vyriausybė tik gali kelti uždavinį ugdyti ir stiprinti visuose gyventojų sluoksniuose politinės vienybės su Rusija būtinumo supratimą; 3) šiuo tikslu vyriausybė turi elgtis taip, kad kiekvienas kitatautis jaustų bešališką ir rūpestingą globą. Kartu kitataučiai privalo aiškiai matyti, jog rusų tauta ir stačiatikių bažnyčia turi pirmenybę, o rusų kalba ir rusiškos vyriausybės mokyklos ne tiktai pirmaujančios, bet ir būtinos⁷⁰.

Pateiktos Kauno gubernatoriaus Rogovičiaus mintys leidžia jį priskirti prie radikalusių „valdininkiškojo liberalizmo“, „protingų priemonių“ ieškotojų. Kita vertus, jos pakankamai gerai atskleidžia prieštaravimų esmę tarp muravjoviškos politikos ir „protingų priemonių“ šalininkų. Galima tvirtinti, kad Rogovičius ne tik pripažįsta objektyviai egzistuojančią lietuvių

tautą, bet ir gina nacionalinių mažumų egzistavimo teisę. Tuo tarpu pagal M. Muravjovą ir jo šalininkus, Rusijos imperijoje teisę egzistuoti turi tik rusų tauta.

1902 m. Rogovičius iš Kauno gubernatoriaus pareigų buvo atleistas. Į jo vietą caro vyriausybė paskyrė buvusį Suvalkų gubernatorių Vatacij. Pastarasis 1902 m. parašytoje ataskaitoje apie Suvalkų gubernijos padėtį 1900—1901 m. analizuoja ir lietuvių nacionalinį judėjimą⁷¹.

Jo manymu, lietuvių visuomenė aprimusi, tačiau neramumų gimdančios priežastys liko nepašalintos. Viena svarbiausių — iš užsienio įvežami „revoliucinio turinio spausdinti leidiniai“. Pašalinti šią priežastį galima tik leidus spausdinti lietuviškas knygas lotyniškėmis raidėmis. Apie tai jau buvo rašoma 1898 ir 1899 m. ataskaitose⁷².

Priešingų pažiūrų šiuo klausimu laikėsi Vilniaus generalgubernatorius V. Trockis, 1901 m. parašęs carui raštą „Apie rusiškų elementų sustiprinimą Kauno gubernijoje“⁷³. Šiame rašte jis siūlo: 1) sustiprinti administracinio pobūdžio priemones, 2) griežčiau apriboti žemės pirkimo teises, 3) palengvinti įsigyti žemę stačiatikiams, 4) išplėsti mokyklų tinklą⁷⁴ ir pan.

1902 m. rugsėjo 15 d. vietoje V. Trockio Vilniaus generalgubernatoriumi paskiriamas P. Sviatopolk-Mirskis. Susipažinęs su padėtimi Lietuvoje, jis 1903 m. parašė carui pranešimą „Apie lotynišką-lietuvišką šriftą“. Šiame pranešime, išanalizavęs knygų draudimo istoriją, padaro išvadą, kad vietinė administracija yra bejėgė kovoti prieš lietuviškų knygų įvežimą iš užsienio⁷⁵.

⁶⁷ Ten pat, l. 23.

⁶⁸ Ten pat, l. 24.

⁶⁹ Ten pat, b. 545, l. 153—167.

⁷⁰ Ten pat.

⁷¹ Ten pat, l. 117—118.

⁷² Ten pat, l. 118.

⁷³ Ten pat, b. 437, l. 34; f. 776, ap. 21, b. 730, l. 5.

⁷⁴ CVIAL, f. 1282, ap. 3, b. 437, l. 34.

⁷⁵ Ten pat, f. 776, ap. 20, b. 585, l. 110. 1904 m. gegužės 20 d. P. Sviatopolk-Mirskis parašė išsamią 1902—1903 m. ataskaitą, kurioje plačiai išanalizavo caro vyriausybės Lietuvoje vykdytą politiką po 1863 m. sukilimo. Šioje ataskaitoje jis kritikavo daugelį priemonių, nurodė, kad klaidinga buvo lietuvius katalikus sutapatinti su lenkais ir pan. Zr. CVIAL, f. 1284, ap. 194, b. 136, l. 1—84.

Bręstanti revoliucija, noras susilpninti antivyriausybinę nuotaiką Lietuvoje ir priverčią caro vyriausybę 1904 m. balandžio 24 d. panaikinti lietuviškosios spaudos draudimą, o vėliau padaryti nemažą nuolaidų ir kitose švietimo bei kultūros srityse, tačiau visa tai reikalauja specialaus platesnio tyrinėjimo.

Analizuodamas lietuvių nacionalinį judėjimą XX a. pradžioje, justicijos ministras Muravjovas rašė, kad šalia kovos už tikybos laisvę, už nacionalinę bažnyčią, prieš nutautinimą, valdininkų piktnaudžiavimą, už lygias teises su viešpataujančia nacija vis dažniau dėmesio centre atsiduria bendravalstybinio pobūdžio klausimai. Be to, jie sprendžiami revoliucinių, socialistinių, ateistinių doktrinų dvasia⁷⁶. Kaip tokios literatūros pavyzdžiai nurodomi 1904 m. „Darbininkų kalendorius“, atsisaukimai „Vorai ir musės“, „Vyrai“, „Kare“, laikraštis „Draugas“ ir kt.⁷⁷

Nors lietuviškosios spaudos draudimo panaikinimas 1904 m. pradžioje sukėlė daug džiaugsmo (ta proga net pamaldos buvo atlaikytos), tačiau greitai buvo pradėta rašyti, kad, nesant Rusijoje spaudos laisvės, legali lietuviška spauda negalės atspindėti gyvenimo tikrovės, ginti nacionalinių teisių⁷⁸.

Caro vyriausybė prieš lietuvių nacionalinį judėjimą kovojo ne vien savo jėgomis. Rusijos caras davė nurodymą, surinkus reikiamas žinias, per užsienio reikalų ministrą kreiptis į Vokietijos vyriausybę. Tuo buvo siekiama nutraukti lietuviškų knygų leidimą Rytų Prūsijoje ir užkirsti kelią antivyriausybinei propagandai⁷⁹. Tai rodo, kad caro vyriausybė buvo priversta kreipti didelį dėmesį į lietuvių nacionalinį judėjimą, laikyti jį rimtu ir pavojingu visuomeninio gyvenimo reiškiniumi.

Apžvelgus atskirą caro administracijos pareigūnų požiūrį į lietuvių nacionalinį judėjimą ir spaudos lotyniškais rašmenimis draudimą, reikia pažymėti, kad caro administracijos pareigūnai paprastai buvo vertinami nediferencijuotai. Visiems jiems buvo priskiriamas abejingumas savo pareigoms, nesidomėjimas krašto poreikiais, išpuikimas, pamėgimas „gaudyti žuvis drumstame vandenyje“, avantiūrizmas, dvasinis skurdumas ir t. t.⁸⁰ M. Markovskis rašė, kad „jei caro valdininkai apskritai buvo žemo lygio, tai apie valdininkus, šeiminkavusius Lietuvoje, ir kalbėti netenka. Pradedant gubernatoriumi ir baigiant uriadniku, visi jie pirmiausia yra pačios žemiausios kategorijos juodašimčiai. Neapykanta vietiniams gyventojams ir jų kultūrai buvo laikoma pagirtina savybe. Net pradinių mokyklų mokytojai, tie liaudies dvasios ugdytojai, dažniausiai buvo paprasčiausi policijos agentai“⁸¹.

Visos šios charakteristikos taikytinos tik reakcingojo šovinistinio sparno atstovams. Negalima nematyti to meto valdininkų tarpe asmenų, kurie objektyviai (dalis ir subjektyviai) suvaidino teigiamą vaidmenį, suteikė nemažą moralinę ir praktinę paramą lietuvių nacionalinio judėjimo dalyviams.

Nors liberaliai nusiteikę valdininkai reiškė susirūpinimą Rusijos valstybės interesais, tačiau kartu jie siūlė daugelį priemonių, kurios neabejotinai būtų pagreitinusios lietuvių nacijos formavimąsi ir vystymąsi. Pagrindinę vietą čia užėmė švietimo (ypač lietuvių literatūros) klausimai. Buvo įrodinėjama spaudos draudimo žala ne tik švietimo plitimui, bet ir ekonominiam krašto vystymuisi, kultūriniam gyvenimui. Be to, buvo siūloma: 1) įsteigti nacionalinę mokyklą; 2) sudaryti sąlygas na-

⁷⁶ Революционное движение в России, с. 239.

⁷⁷ Ten pat, p. 240—241.

⁷⁸ Ten pat, p. 242.

⁷⁹ Ten pat, p. 52.

⁸⁰ Зеландь-Дубельть Е. Литовские письма (оттиск из «Русский труд», 1896—1898). Вильна, 1901, с. 16—17, 19—21, 24, 45.

⁸¹ Марковский М. Литовцы в прошлом и настоящем. Петроград «Задруга», 1917, с. 15.

cionalinei bažnyčiai; 3) padėti susikurti legaliai lietuviškai periodinei spaudai; 4) leisti kurtis draugijoms.

Iš visų asmenų „didžiausiu radikalumu“ pasižymėjo nežinomas vieno laiško autorius (1862 m. vasario 25 d. laiškas), Rusijos Geografinės draugijos nariai J. Kuznecovas ir G. Visendorfas, Kauno gubernatoriai S. Suchodolskis ir Rogovičius.

Daugiausia kritinių minčių reakingojo šovinistinio sparno atstovų adresu randa-me laikraščiuose „Vestnik Evropi“, „Peterburgskije vedomosti“, žurnale „Živaja starina“ ir kai kuriuose kituose leidiniuose.

„Valdininkiškajam liberalizmui“ yra būdingi keli etapai:

1) šeštojo dešimtmečio antroji pusė — septintojo dešimtmečio pradžia. Šiuo laikotarpiu svarstymas įgauna platų mastą ir liečia visas svarbiausias visuomeninio gyvenimo sritis. Kaip kovos prieš polonizmą priemonę buvo siūloma sudaryti kuo palankiausias sąlygas lietuvių nacijai formuotis;

2) pirmaisiais dešimtmečiais po sukilimo kritikos objektu belieka lietuviškosios spaudos draudimas;

3) kritika vėl sustiprėja antrosios revoliucinės situacijos metais (1879—1882) ir ypač nuo paskutiniojo dešimtmečio vidurio, kuomet kritikos objektu tampa žymiai platesnis visuomeninio gyvenimo klausimų ratas.

Žinoma, negalima užmiršti, kad visų šių reiškinių pagrindą sudarė objektyvūs pro-

cesai, besivystąs lietuvių nacionalinis judėjimas.

Reakcingiausios institucijos buvo Vilniaus švietimo apygardos globėjai, Vilniaus generalgubernatoriai, Dvasinių reikalų departamentas. Caro pareigūnai atidžiai sekė lietuvių nacionalinį judėjimą, jo vystymąsi, lietuvių inteligentijos literatūrinę bei kultūrinę veiklą. Tik XIX a. pabaigoje — XX a. pradžioje, bręstant revoliucijai, jie priverčiami pradėti laviruoti, vykdyti lankstesnę politiką.

Ką gi *objektyviai* lietuvių nacionaliniam judėjimui davė „valdininkiškasis liberalizmas“, „legalioji opozicija“, nepaisant to, kad jos atstovai, siūlydami „protingas priemones“, ne kartą neigė lietuvių kultūros išsivystymo, nacijos susiformavimo galimybę, netikėjo šios tautos istorine ateimi?

Atrodo, galima teigti, jog „valdininkiškasis liberalizmas“ buvo vienas faktorių, vertusių carinę administraciją padaryti nuolaidų lietuvių spaudos draudimo klausimu: 1) leidžiant parduoti dalį Vilniaus spaustuovėse ir knygynuose konfiskuotų knygų, 2) sudarant galimybę lietuvių inteligentams (I. Ivinskiui, P. Vileišiui ir kt.) Peterburge ir Vilniuje išspausdinti keletą pasaulietinio ir tikibinio turinio knygelių. Be to, „valdininkiškasis liberalizmas“ priverė įvairias centrinės žinybas keletą kartų svarstyti lietuviškos spaudos draudimo klausimą (1880—1882, 1886, 1897 ir t. t.).

„Valdininkiškojo liberalizmo“ analizė padeda geriau suprasti to meto istorines sąlygas, kuriomis egzistavo ir sugebėjo vystytis lietuvių tauta.

Vilniaus Valst. V. Kapsuko universitetas
Lietuvos TSR istorijos katedra

Iteikta
1968 m. gegužės mėn.

ОТНОШЕНИЕ ЦАРСКИХ ЧИНОВНИКОВ К ЗАПРЕТУ ЛИТОВСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ

Р. ВЕБРА

Резюме

В литовской историографии политика правящих кругов Российской империи в Литве пока недостаточно изучена. В ней основное внимание сосредоточено на раскрытии деятель-

ности крайних реакционеров, сторонников грубого насилия.

В данной статье, опираясь на новые архивные документы и мало известные печатные

источники, автор делает попытку показать отношение сторонников «чиновничьего либерализма» к запрету литовской письменности как одному из главных вопросов литовского национального движения во второй половине XIX века.

В конце статьи на основе анализа фактиче-

ского материала выделены периоды реакции и либерализма.

Анализ деятельности «легальной оппозиции» помогает полнее и глубже понять те исторические условия, в которых формировалась литовская нация.

THE ATTITUDE OF TSARIST OFFICIALS TO THE INTERDICT AGAINST THE LITHUANIAN PRINTING

R. VĖBRA

Summary

The policy of ruling circles of the Russian empire in Lithuania has not yet been thoroughly studied in the Lithuanian historiography. Attention has been concentrated on the activity of extreme reactionaries supporting violence.

The article, based on the new archival documents and little known printed sources, deals with the attitude of more liberal officials to the interdict of the Lithuanian written language, which was the main issue in the Lithuanian

national movement in the second half of the 19th century.

On the basis of facts periods of reaction and liberalism have been singled out at the end of the article.

An analysis of the activity of the liberal officials gives us fuller idea of the historical conditions in which the Lithuanian nation was being formed.